quences de cette fausse interprétation ne se fassent sentir; il serait surtout dans l'intérêt du service qu'un officier ministériel au courant des .questions Yougo-Slaves soit dirigé sur Marseille pour enquêter sur tous ces événements et surtout sur moi, et dans ce cas il n'est pas douteux pour moi que mon innocence entière au sujet de mes sot disant sentiments serbophiles, éclatera et que je serai à jamais lavé de cette terrible accusation.

Je vous serais éternellement reconnaissant, Mon Commandant, si grâce à vous un désir pareil pouvait être exaucé et par conséquent mon honneur et mon amour-propre a nouveau réhabilité, et ou surtout mes services que j'ai rendus a la cause yougo-slave seraient constatés.

Depuis ma nomination d'officier Français, je n'ai jamais été incline Serbes et Monténégrins et au contraire j'étais toujours prêt et je le suis plus que jamais de découvrir les agissements des autorités serbes et monténégrins qui sont certainement contraires aux idées des Allies.

Vous m'obligerez beaucoup, Mon Commandant, si vous pouviez me convoquer a Paris ou je pourrai vous exposer de vive-vois mes pensées et vous soumettre mes documents réunis, car il m'est impossible de vous les envoyer par la voie hiérarchique pour des raisons que vous connaisses.

Je vous prie, Mon Commandant de vouloir bien présenter mes hommages très respectueux au Colonel et de croire a l'assurance de ma haute considération et de mes respects profonds.

AAEF, DPCI, rolna 10, (1916-1919), 117- 123.

[1] Pukovnik Lakomb, ministar rata (vojni ministar) u vladi Francuske.

[2] Vjerovatno je riječ je o visokom francuskom oficiru Rošu, koga vojvoda Simo Popović u svojim dnevničkim zapisima 1916–1919 naziva 'general Roka'. Vjerovatno je u pitanju nepreciznost u transkripciji prezimena. Vidjeti: Војвода Симо Поповић, *„С краљем Николом из дан у дан 1916-1919"*, За штампу приредио и предговор написао Василије Ђ. Крестић, Београд 2002, 343.

[3] Bizerta, luka u Tunisu. U Prvom svjetskom ratu bila je pod francuskom vojnom komandom. Zbog svog jedinstvenog položaja u Sredozemnom moru imala je važnu ulogu u istoriji jugoistočne Evrope. U vrijeme na koje se odnosi ovaj dokument, zajedno sa Solunom imala je važnu ulogu kao prihvatni centar dobrovoljaca koji su dolazili da se bore u jedinicama vojske Srbije i Crne Gore, iz SAD i drugih zemalja, uključujući i Rusiju. Posebno su srbijanski dobrovoljci u velikom broju stizali u tu luku. Na primjer, u novembru 1917. srpske divizije bile su ojačane dolaskom 4.000 dobrovoljaca iz Rusije. Vidjeti: Драгољуб Р. Живојиновић, *Невољни ратници. Велике силе и Солунски фронт (1914–1918)*, Београд 2010, 272.; Предраг Пејчић, *Српска војска у Бизерти (1916-198)*, Београд 208; Dušica Bojić, *Српске избеглице у Првом свјетском рату (1914-1921)*, Београд 2007.

Prevod:

Lično.

Marsej, 28. mart 1917.

Gospodinu komandantu LAKOMBU[1]
Ministru rata
Afrički odsjek PARIZ.-

Moj komandante,

Molim Vas da mi oprostite slobodu da Vam se obratim ovim pismom, ali aktuelni događi u Marseju me dotiču, što me primorava da pribjegnem ovom sredstvu, jer se osje-

ćam bespomoćnim i slabim da se branim od optužbi koje su mi indirektno upućene a Vaš telegram, koji izvršava naređenja ministra inostranih poslova, ne ostavlja više prostora za sumnju prema tom pitanju.

Crnogorci su me optužili pred ministrom da sam ostao Srbin u duši i srcu a, što je najstrašnije, Srbi da sam naklonjen Crnogorcima.

Nalazim se u vrlo kritičnoj situaciji i ne mogu dovoljno da opišem neizrecivi bol koji osjećam ni koliko sam nesrećan što sam udaljen od svog uvaženog šefa, pukovnika, i od vas, svog komandanta, koji jedini znate za moju naklonost Francuzima i jedino Francuzima.

Moja jedina želja, kao što znate, moj komandante, je da budem koristan i što je više moguće na usluzi Francuskoj, koja mi je pružila ruku u trenutku kad smo moja žena i ja, na izmaku snaga, bili na ivici smrti.

Kad me je pukovnik Amelin obavijestio da sam imenovan za francuskog oficira, zakleo sam se na vjernost toj naciji vrijednoj divljenja, koja se bez ikakvog oklijevanja pokazala tako velikodušnom prema meni i mnogima koji su, kao i ja, izbjegli u Francusku.

Da skratim, usudiću se da vam kažem da sam, čim mi je pomenuti telegram dostavljen, uputio izvještaj majoru garnizona, čiju kopiju vam ovdje šaljem. Još se nadam da ću dobiti zadovoljenje zato što sam potpuno nevin a sumnje čija sam žrtva me suviše pritiskaju. Pretpostavljam da će moj izvještaj, ako ga generalni komandant XV regiona proslijedi ministru, stići ovih dana do vas i da će prosto postići svoj cilj. Ali, marsejska služba je ostala bez uprave i u interesu službe dozvoljavam sebi da vam skrenem ličnu pažnju na iste greške koje se stalno ponavljaju. Ja sam van službe, dobro je razumijem i ne insistiram da nastavim da obavljam svoje funkcije, ali kako sam gurnut u stranu, postao sam posmatrač i vidim koliko se loše vaša naređenja poštuju i izvršavaju.

Insistirao sam na objašnjavanju svojim šefovima i molio ih da što prije prouče političko i vojno pitanje, koje se postavlja u Francuskoj u ovom trenutku, između dva saveznika, Srbije i Crne Gore, ali, nažalost, niko nije u toku, sem komandanta Roša[2], adutanta majora garnizona, koji se bavio balkanskim pitanjima u Marseju, ali on je trenutno ozbiljno bolestan i prikovan za krevet.

Generalštab koji izvršava naređenja, nema nikoga da ga zamijeni, niko nije upoznat sa ovom službom, tako delikatnom i ozbiljnom u isto vrijeme.

Jedini sam bio prisutan u kabinetu u trenutku kad je stigao telegram koji me razrješava funkcija, kojim mi je uskraćeno povjerenje šefova i nadređenih.

Ne možete da zamislite, moj komandante, kakav užasan utisak je ta vijest ostavila na mene i možda će vam biti dovoljno ako vam tužno priznam da su sve simpatije mojih šefova nestale i da se osjećam suvišnim među tom gospodom. Ne samo oficiri, moji nadređeni, već i sekretar i kuriri, gledaju me sarkastično i nepovjerljivo, itd.

Pokušao sam da objasnim da se telegram odnosio na moju misiju br. L 795-9/11 5. marta, a koja se tiče Crnogoraca regrutovanih u Americi od srpskih agenata, a ne na druge misije niti na moju redovnu službu.

Sva objašnjenja su bila uzaludna i sve funkcije su mi oduzete, čak i one koje se tiču Srba i Jugoslovena, kao na početku mog rada u Marseju.

Pa ipak, XV region često traži srpskog prevodioca, za kojim postoji ogromna potreba, što mogu da vam dokažem ovdje priloženim izvještajima, i uprkos tome, i dalje sam zapostavljen i bez posla.

Slijedeći ovaj tok misli, držim do toga da vas obavijestim o apsolutno svim detaljima događaja u Marseju.

Osim mene, postoje još dva vojnika prevodioca za srpski jezik, obojica u vojnoj službi, od kojih imenovani Derokl, koji ne zna ni riječ srpskog i koji je, kako sam primijetio, namjerno prevario, već na početku, vlasti u Parizu izjavljujući da savršeno čita i piše srpski jezik. Pošto sam ga ispitao, od njega lično sam saznao da je imenovan ministarskom odlukom, da je samo dva mjeseca bio u Srbiji, kao vozač, što vam jasno dokazuje nemogućnost da nauči jezik i to tako težak slovenski.

Što se tiče drugog prevodioca, koji zna jedva nekoliko riječi, dozvoljavam sebi da vam skrenem pažnju da me je nemoguće zamijeniti u tako delikatnoj službi, zbog njegovog slabog poznavanja jezika.

Dvadeset šestog marta ove godine, major garnizona je odlučio da ova dva prevodioca angažuje za provjeru Jugoslovena, koji se nalaze u Depou 14. puka u Marseju. Dodajem, čisto informativno, da sam uveliko radio na zadatku koji ste bili ljubazni da mi povjerite i da sam tokom ispitivanja utvrdio da je mali broj njih (otprilike 25) bio srpske nacionalnosti, austrijski podanici, a da su svi ostali bili Crnogorci sa svim urednim i važećim dokumentima da to i dokažu. (Vidite, moj komandante, koliko sam srbofil!!!)

Dvojica prevodilaca, koji su se povezali sa jednim srpskim oficirom, koji nadgleda pomenuti depo, počeli su ispitivanje, ali ono nije bilo u skladu sa vašim instrukcijama, jer se u ministarskoj naredbi lijepo kaže da Jugosloveni treba da budu provjereni sa stanovišta nacionalnosti i da Crnogorci budu zadržani u Marseju, a da oni koji ne dokažu crnogorsku nacionalnost budu upućeni na Bizertu.[3]

U tom smislu, sproveo sam svoju istragu i mislim da sam time dobro ispoštovao vaše instrukcije.

Međutim, kad su ova dvojica prevodilaca izvršavali vaše naloge, konstatovano je sasvim suprotno i to zbog lošeg prevoda vojnika „prevodioca" Derokla, čovjeka o čijem poštenju može mnogo da se ispriča. Po njemu, pravo značenje Vašeg naređenja je da treba uzeti u obzir samo one Jugoslovene iz depoa 141. puka, koji se izjašnjavaju kao Crnogorci, a da je provjera njihovih dokumenata potpuno nevažna. Takav je bio slučaj u Marseju. Svi su se izjasnili kao Crnogorci i svi hoće da idu.

Dozvolite mi da kažem, moj komandante, da interpretacija ministarskog pisma od „prevodilaca" treba da ukaže na srbofiliju, jer se jedino Srbi time služe kako bi preveli Crnogorce u svoju vojsku.

Bilo bi zanimljivo vidjeti kako su prevodioci, u prisustvu srpskog oficira, pristupili provjeri nacionalnosti Jugoslovena, jer umjesto da im traže dokumenta, oni su im prosto i jednostavno postavili sljedeće pitanje: Želite li ili ne da pristupite srpskoj vojsci?

Ubijeđen sam, moj komandante, da vi, koji ste vjerovatno sastavili to pismo, niste nikada pomislili na takvu interpretaciju, da ste željeli da saznate pravo porijeklo pomenutih ljudi. Sa svoje strane, potpuno sam uvjeren, moj komandante, da su svi, ili skoro svi, kao što sam već rekao, Crnogorci i, ako želite, mogu to da vam dokažem njihovim dokumentima; uprkos tome, dvojica vojnika „prevodilaca" poslali su izvještaj komandantu mjesta rekavši da je broj ljudi u toj kategoriji ogroman.

U najmanju ruku, čini mi se čudnim što je srpski oficir mogao da prisustvuje takvom ispitivanju, jer se prema duhu pisma zaključuje da je taj zadatak apsolutno trebalo da ostane tajna za srpske vlasti.

Sigurno je da će kabinet ovih dana preduzeti mjere naznačene u vašem pismu i da će što je prije moguće, otpremiti ove osobe za Bizertu, ignorišući to što su uglavnom Crnogorci, koji imaju odgovarajuća dokumenta i mogućnosti da to i dokažu.

Ne želeći da optužim dvojicu prevodilaca da su bili zlonamjerni, sumnjam naročito na vojnika „prevodioca" Derokla, koga njegovi šefovi smatraju neozbiljnim i ambi-

cioznim, da je to učinio kako bi ga Srbi cijenili.

Nema potrebe da vam govorim o neprijatnim posljedicama ovog načina interpretacije vašeg pisma, u diplomatskom smislu u odnosu na kralja Crne Gore, sa kojim francuska vlada o tome pregovara u ovom trenutku, a kao dokaz dovoljno je to što su ministarske instrukcije izvršene potpuno suprotno duhu pisma.

Bilo bi poželjno, moj komandante, da mnistar u Marseju reaguje što je prije moguće, prije nego što se osjete štetne posljedice ove pogrešne interpretacije i naročito bi u interesu službe bilo da jedan ministarski službenik, obaviješten o jugoslovenskom pitanju, bude poslat u Marsej da ispita ove događaje i mene i, u tom slučaju, ne sumnjam da će se raspršiti sumnje u moju tzv. srbofiliju i da ću biti oslobođen tih užasnih optužbi.

Biću vam vječno zahvalan, moj komandante, ako zahvaljujući vama takva želja bude ostvarena i moja čast i dostojanstvo budu na taj način povraćeni i, naročito, ako bi time moje zasluge u jugoslovenskoj stvari tako bile priznate.

Od mog imenovanja na mjesto francuskog službenika nikada nisam naginjao Srbima ili Crnogorcima, već sam, naprotiv, uvijek bio spreman, a sad sam spremniji nego ikad, da otkrijem postupke srpskih i crnogorskih vlasti protivne stavovima saveznika. Mnogo biste me zadužili, moj komandante, kada biste mogli da me pozovete u Pariz, gdje bih lično mogao da vam iznesem svoje misli i dostavim prikupljena dokumenta, pošto je nemoguće da ih pošaljem hijerarhijskim putem, iz razloga koji su vam poznati.

Molim vas, moj komandante, da izvolite predstaviti moje izraze poštovanja pukovniku i primiti izraze mog najdubljeg uvažavanja i poštovanja.

7

Izvještaj oficira Selakovća, zaduženog za ispitivanje izbjeglih Crnogoraca, o odnosu podoficira Popovića prema kralju Nikoli

Rapport de l'officier Selaković, chargé de l'enquête des Monténégrins réfugiés, sur le comportement du sous-officier Popović envers le roi Nicolas

COPIE.

L'Officier Interprète SELAKOVITCH de l'Etat Major du Général Gouverneur de Marseille, Officiercharge de l'enquête,

à Monsieur le Commandant Régional du Dépôt des P. de G. En Corse,

BASTIE.

En exécution de la dépêche no 62.725 P. G. I. du 2 novembre et suivant note no 47,814 du 16 novembre, J'ai l'honneur de vous envoyer l'interrogatoire du Sous-Officier Bosniaque POPOVITCH Yako[1] du 10e Bataillon monténégrin qui a été décoré de la Croix de Guerre.

Le nommé POPOVITCH est un brave et bon soldat monténégrin, qui est vraiment digne d'être décore pour les services rendus sur le front de Djevjelir[2].

En l'interrogeant, j'ai constaté des sentiments patriotiques pour Sa Majesté le Roi de Monténégro, car il ne veut servir dans aucune armée si cela ne lui a pas été ordonné par son Roi.

Popovitch est un vrai Monténégrin et il ne peut pas être considéré comme prisonnier, car il est tout à fait différent de ses hommes qui sont sujets autrichiens et qui se font passer pour des Monténégrins, sachant que l'armée monténégrine n'existe pas et voulant échapper ainsi à l'obligation de servir.

Les papiers trouvés sur Popovitch sont exacts et je me permets de vous en envoyer copie conforme. Popovitch se trouve au milieu de ses camarades militaires parmi lesquels il est très populaire.

Signé: SELAKOVITCH

AAEF, DPCI, rolna 10. (1916-1919), 123

[1] Joko Popović je u dokumentu naveden kao „bosanski podoficir". U Solunu se, naime, nalazio „bosanski bataljon" pod komandom generala Saraja. Vjerovatno se Popović nakon što je crnogorska vojska raspuštena, povukao na Krf sa srpskom vojskom, a da je nakon toga bio u „bosanskom bataljonu" među onima koji su željeli da se bore pod crnogorskom zastavom u „crnogorskom bataljonu" koga saveznici nisu formirali.

[2] Postojanje Đevđelira kao naseljenog mjesta na jugoslovenskoj teritoriji nije nama poznato. Možda bi moglo da se radi o Đevđeliji, malom gradu, graničnom prelazu između bivše SFRJ i Grčke, oko koga su sigurno prilikom Solunske ofanzive vođene borbe.

Prevod:

KOPIJA.

Oficir prevodilac SELAKOVIĆ iz generalštaba generala guvernera Marseja, oficir zadužen za ispitivanje,

Gospodinu regionalnom komandantu R. Z. na Korzici.

BASTIJA 1916?

Izvršavajući depešu br 62.725 P. G. I(od 2. novembra i nakon note br 47,814 od 16. novembra, imam čast da vam pošaljem ispitivanje bosanskog podoficira Joka Popovića [1] iz 10. crnogorskog bataljona koji je odlikovan Ratnim krstom.

Imenovani Popović je hrabar i dobar crnogorski vojnik, koji je zaista dostojan da bude odlikovan za službu na frontu Đevđelir.[2] Ispitujući ga, utvrdio sam postojanje patriotskih osjećanja prema Njegovom visočanstvu kralju Crne Gore, jer ne želi da služi niti u jednoj vojsci, ako mu to ne naredi njegov kralj.

Popović je pravi Crnogorac i ne može se smatrati zatvorenikom, jer je sasvim drugačiji od ljudi koji su austrijski državljani i koji se predstavljaju kao Crnogorci, znajući da crnogorska vojska ne postoji i želivši da tako izbjegnu obavezu služenja.

Dokumenta nađena kod Popovića su ispravna i šaljem Vam odgovarajuću kopiju. Popović se nalazi sa saborcima, među kojima je izuzetno popularan.

Potpisani: SELAKOVIĆ

8

Izvještaj o ispitivanju Joka I. Popovića, koji je kao dobrovoljac došao na Lovćenski front, nakon kapitulacije crnogorske vojske boravio na ostrvi Lazaret blizu Krfa, a zatim učestvovao u borbama protiv Bugara

Rapport sur l'enquête de Joka I. Popović qui, en tant que volontaire, a combattu sur le front de Lovćen, puis il a séjourné sur l'île de Lazaret près de Corfou après la capitulation de l'armée monténégrine pour participer ensuite dans les combats contre les Bulgares

COPIE.

INTERROGATOIRE.

du nommé Yoko I. POPOVITCH
Sergent Major de l'armée monténégrine.

Questions Générales:

Né à Braitch[1] (Monténégro) marié, père de trois enfants, n'a jamais été condamné ni même poursuivi an justice.

RELIGION: Orthodoxe-chrétienne.

Questions Principales:

J'étais sergent-major dans l'armée active monténégrine. J'ai quitte l'armée avant la guerre pour aller en Amérique.

Quatre jours après la déclaration de guerre je me suis embarqué à New-York à bord du bateau grec "Themistochès", à destination du Pirée (Grèce) où je suis arrivé après une traversée de vingt - huit jours.

Au Pires, j'ai demandé aux Autorités grecques l'autorisation pour moi et les soixante trois compatriotes qui avalent fait la traversée avec moi de nous rendre au Monténégro. Sons avons été embarqués à destination de Corfou où nous nous sommes présentés an Consul Ruses qui a promis de s'occuper de nous. Après une douzaine de jours, nous avons quitté Corfou à bord du navire de guerre "Mon Gambetta", qui est venu noua chercher exprès et nous s conduite jusqu'à ANTIVARI , d'où nous nous sommes rendus à Cettigné.

Arrivés a CETTIGNE, nous avons été reçus par la Roi de Monténégro, qui a donné les ordres nécessaires pour nous faire armer et nous sonnas partis pour le front.

Détachée dans la Division de Lovtchen[2], nous sommes restés jusqu'au 27 Décembre 1915. Ce jour là a commencé la retraite monténégrine que nous avons continuée jusqu'à Podgoritza.

Le Roi de Monténégro, qui a fait la retraite avec nous, nous a conseillé de continuer à nous battre ou bien de nous rendre aux Autrichiens. Il nous a laissé absolument libres d'agir comme bon nous semblerait. J'ai décidé de continuer la retraite avec mes camarades et j'accompagnai le Roi jusqu'à SCUTARI, ou il nous a quittés en nous disant d'attendre la flotte alliée qui viendrait nous chercher.[3] De Scutari nous avons été jusqu'à St Jean de Médua où nous avons rencontré l'armée serbe.

En ce qui concerna las mauvais traitements que, parait-il, les Serbes ont employé contre nous, je ne puis les juger avec exactitude. Il est vrai que les Serbes n'ont pas été très gentilles pour nous; ils nous ont forcés de continuer avec eux la retraite jusqu'à Durazzo, parce qu'ils n'ont pas voulu nous permettre de nous embarquer à St Jean de Médua. A nos protestations il nous a répondu que la force serait employée contre nous si nous continuions à insister pour être embarqués. Ils nous ont même dit que nous pouvions nous laisser faire prisonniers par les Autrichiens. La retraite a donc été poursuivie à pied jusqu'à Durazzo.

De Durazzo, des bateaux italiens nous ont conduit jusqu'à Vallona et de Vallons jusqu'à l'île Lazaret,[4] près de Corfou.

A Lazaret ont commencé les plus mauvais traitements infliges par les Serbes; ceux-ci avaient le commandement, et c'est alors que beaucoup de soldats monténégrins sont morts de soif parceque les Serbes leur refusaient de l'eau. Des remorqueurs français ravitaillaient les Serbes et ceux-ci nous donnaient un quart d'eau pour chaque homme et par 24 heures et cela a dure 16 jours.

Nous étions environ 1.200. Beaucoup de Monténégrins se sont rendue à l'Armée Serbe et nous autres sommées allés à l'île Karadjin: Parmi nous se trouvaient beaucoup d'Herzégoviniens. Les Serbes demandaient que tous les Monténégrins fussent mis sous les ordres des Serbes; nous avons refusé parceque nous étions maltraités et parceque nous n'avons pas voulu servir dans une armée où les soldats subissent comme punition des coups. Je préfère être puni comme on voudra, mais je ne veux pas être battu. Du même avis ont été tous mes camarades.

Les Serbes ont alors employé la force, une mitrailleuse a été amenée et placée contre nous. Etant dans uns situation si critique nous avons demandé aux Autorités françaises de vouloir bien nous venir en aide. Le lendemain est arrivée une compagnie de chasseurs a pied commandée par un Capitaine et accompagnée par des officiers Serbes. Ils nous ont demandé si nous désirions servir dans l'armée serbe; la plupart ont refusé et j'étais du nombre. Nous avons déclaré être prêts à servir dans les rangs de l'armés française, sous les ordres d'officiers français et sous le drapeau de Sa Majesté la Roi de Monténégro.

Dans le cas où nous aurions été envoyés au front, nous avons demandé d'être attachés à n'importe quelle armée française, afin d'être les premiers à buter le sol de notre patrie. Cela nous a été promis.

Le seul officier de notre bataillon était le sous-lieutenant RADOVITCH Danilo[5], que les soldats appelaient lieutenant et chef de bataillon. Comme nous n'avons pas d'autres officiers, nous en avons choisi parmi nos camarades. Aussi est-il arrivé qu'un simple soldat de la compagnie que je commandais a été

nommé sous-lieutenant et que je suis resté son subordonné. Ce nouvel officier s'appelle Voukalé MARTINOVITCH[6]. Ces officiers ont étés nommés provisoirement jusqu'à l'arrivée des officiers supérieurs monténégrins.

A es moment là, on nous a dit que le général Sarrail[7] avait donné l'ordre de rejoindre le front de Salonique. Nous avons refusé on disant que sans officiers supérieure monténégrins, nous ne voulions pas partir. Il nous a été réondu par nos officiers provisoires que cet officier supérieur monténégrin avait déjà quitté Bordeaux pour nous rejoindre à Salonique. En même temps est arrivé un télégramme du Roi qui noue envoyait de l'argent avec ses salutations.

Enfin, embarquées pour Salonique le 14 mal 1916, nous y sommes arrivés le 17 et nous y sommes restés pendant quelques jours.

Pendant ce temps on nous a armes et nous nous sommes renseignés sur l'arrivée de l'officier monténégrin, qui, naturellement, n'est jamais arrivé.

Un commandant français, avec quelques officiers a pris le commandement de notre bataillon et c'est à la date du 25 Mai que nous avon rejoint le front. Le 29 mai nous avons au la première rencontre avec les Comitadjis bulgares.

Le 16 Juin, j'ai reçu l'ordre du lieutenant français, commandant la compagnie, de me mettre avec une demi-section (30 hommes) a un certain endroit ou l'ennemi avait commencé à se retrancher. Je suis parti a 2 i 30 du matin, j'ai attaque l'ennemi qui était a l'effectif d'une compagnie. Je l'ai mis en déroute en lui infligeant de fortes pertes et de mon coté de n'ai eu qu'un mort. Un moment donné nous en vînmes au corps a corps et plusieurs gradés ennemis furent tués a coups de baïonnettes. C'est à la suite de cette action d'éclat que j'ai été cité a l'ordre de la brigade de l'Armée d'Orient. J'ai été décoré devant les troupes par le Commandent Rivet qui était envoyé par le Général et qui m'a remis la décoration en pleine cérémonie.

Ce même jour 16 Juin, nous avons été envoyés au repos et nous avons été remplacés par une division serbe. Nous sommes rentrés à Salonique. J'ai été envoyé a l'hôpital étant malade et j'ignore ce que sont devenus mes camarades qui ont été envoyés sur un autre front.

Huit jours après je suis sorti de l'hôpital et mes camarades étalent déjà revenue de la nouvelle position ou ils avalant été envoyée.

Les soldats avaient été désarmés parce qu'ils avalant refuse de combattre sur le nouveau front. C'est a cause de cela que le bataillon au lieu de s'appeler le "Ier bataillon Monténégrin" a été nommé "Corps de Bosnie" Tout le bataillon a été fait prisonnier et envoyé comme tel en France; il a été embarqué a bord d'un bateau sur lequel j'ai pris place moi même, 4 heures après.

Arrivé en France, je suis en prison sans savoir pourquoi. Je suis malheureux de savoir que je suis traité comme prisonnier de guerre malgré tous les continents héroïques que j'ai dans le cœur.

Questions: Voudriez — vous servir dans l'armée Française?

Réponse: Je servirai volontiers dans n'importe quelle armée alliée su le Gouvernement Monténégrin me l'ordonne! Je ferai volontiers le sacrifice de ma vie sous les plis du drapeau monténégrin".

Il a ajouté "Je demanderai à être interrogé par un officier monténégrin, ou bien qu'on me permette de me rendre à Bordeaux[8] pour pouvoir m'expliquer avec le gouvernement de mon pays.

INTERROGE PAR L'OFFICIER INTERPRETE DU GENERAL GOUVERNEUR DE MARSEILLE, OFFICIER CHARGE DE L'ENQUETE

Signé: SELAKOVITCH

AAEF, DPCI, rolna 10, (1916-1919), 123

[1] Na osnovu teksta teško je utvrditi o kom se mjestu radi. Najbliži prevod korišćene engleske riječi je toponim Brajići, ali oni teritorijalno nijesu pripadali Crnoj Gori, u vrijeme njenog nezavisnog postojanja, već su bili u sastavu Austro-Ugarske

[2] Prema Ordre Battaille - kraljevske crnogorske vojske sačinjenom nakon što je vojvoda Radomit Putnik 6. avgusta 1914. izradio Zajednički plan dejstva srpske i crnogorske vojske u ratu protiv Austro-Ugarske
(vidjeti: Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, књига прва - 1914, Београд 1924, 31-33) crnogorska vojska je bila organizovana na sljedeći način. Vrhovni komandant je bio Nj.V. kralj Nikola I, na dužnosti načelnik štaba nalazio se đeneral Božidar Janković, a na mjestu pomoćnika načelnika štaba i načelnika operativnog odjeljenja, đeneral-štabni pukovnik Petar Pešić. Ukupan vojni sastav crnogorske vojske bio je raspoređen u nekoliko odreda: *Lovćenskom*, kojim je komandovao brigadir knjaz Petar Petrović, *Hercegovačkom*, kojim je komandovao vojvoda Đuro Petrović, *Drinskom*, kojim je komandovao divizijar Mitar Martinović, zatim u odredu *Sandžačke vojske* kojom je komandovao serdar Janko Vukotić *i Starosrbijanskom odredu* pod komandom brigadira Radomira Vešovića. Vidjeti: *Црногорски* законици 1711-1918, Правни извори и политички акти од значаја за историју државности Црне Горе, Зборник докумената, књ. V, приредили др Бранко Павићевић и др Радослав Распоповић, Подгорица 1998, 735-739.

[3] Nakon početka separatnih pregovora o miru s Austro-Ugarskom početih poslije 11. januara 1916, opirući se teškim uslovima predaje, kako stoji u naredbi načelnika štaba Vrhovne komande crnogorske vojske divizijara Janka Vukotića od 18. januara: „Kralj je riješio, a u sporazumu sa komandom i vladom, i računajući na pomoć saveznika, da potonju odbranu dade u Skadar. Ne uspije li se tu, vojska bi se imala povlačiti ka Draču i doći u vezu sa saveznicima a odatle prema razvoju događaja". U pogledu njenog izvršenja samom naredbom ostavljena je sloboda izbora svakom vojniku – „Svakom na najpovjerljiviji način objasniti da ko neće da ostupi na odbranu Skadra, pod gornjim uslovima, niko ga neće ni primoravati, nego mu je dozvoljeno ostati kod svoje kuće, ali je već jasno koja će ga sudbina snaći". Efekte njenog mogućeg dejstva umanjivala je i činjenica da je bila u suprotnosti s vijestima da je crnogorska vlada zatražila mir, ili, pak, onima da će se odsudna bitka pružiti na Carevom lazu. I dok su preduzimane mjere za povlačenje vojske, kralj Nikola je 19. januara napustio Crnu Goru i otišao u Skadar. Tamo se zadržao 20. januara, a 21. je s pratnjom stigao u Medovu. Načelnik štaba Vrhovne komande, vlada, koju su obrazovali preostali ministri, sačekavši da kralj napusti Skadar, 21. januara je donijela odluku kojom je obustavljeno povlačenje crnogorske vojske. Zapravo, vlada je „riješila da se vojska raziđe sa položaja te prema tome vojska i ne postoji nego samo narod". Radi izvršenja vladine odluke, načelnik štaba crnogorske vojske, Janko Vukotić, „Naredbom cijeloj crnogorskoj vojsci br. 128", od 21. januara, zapovijedio je komandantima „da gornje saopšte područnim jedinicama i vojsku odmah raspuste da ide svojim kućama".Istim aktom dužnosti je razriješen i sam načelnik štaba Vrhovne komande. Izvršenjem ove naredbe prestala je da postoji crnogorska vojska. Više nije postojala ni vrhovna komanda, niti njoj potčinjene regularne jedinice. Vidjeti: Др Новица Ракочевић, Црна Гора у Првом свјетском рату, Цетиње 1969,162-165; Митар Ђуришић, Операције црногорске војске 1915-1016, Београд 1954, 536

[4] Iznemogla srpska vojska je liječena na ostrvu Lazaret, dok su mrtvi prebacivani na tada pusto ostrvo Vido. Smatra se da je na ostrvu Vidu, u moru, odnosno u Plavoj grobnici, kao i na 27 vojničkih grobalja na Krfu 1916. sahranjeno oko deset hiljada srpskih vojnika i regruta.

[5] Danilo Radović, komandir crnogorske vojske. Učesnik Prvog svjetskog rata. Na Solunskom frontu poslije 1916. radio na formiranju Crnogorskog bataljona, koji bi se borio pod crnogorskom zastavom.

U Gaeti u crnogorskoj vojsci u egzilu unaprijeden je u čin komandira. Bio je komandir I čete IV bataljona pod komandom komandira Vlada Zimonjića. Radović je bio angažovan i u radu vlade Evgenija Popovića, u periodu od 29. maja 1917. do februara 1919. na administrativnim poslovima. Opširnije vidjeti: Novak Adžić, *Borci za nezavisnu Crnu Goru 1918-1941*, knj. 2, Cetinje 2010, 482-483.

[6] Vukale Martinović, poručnik crnogorske vojske, komita, učesnik Božićne pobune 1919. Početkom 1919. emigrirao u Italiju i bio u sastavu crnogorske vojske u Gaeti, kao komandir I voda IV bataljona. Vidjeti: Novak Adžić, Borci za nezavisnu Crnu Goru 1918-1941 (biografije ustanika, emigranata i komita) Tom I, Cetinje 2008. 367.

[7] Moris Saraj, francuski general. Komandant francuske Istočne armije u operacijama u Dardanelima. U vrijeme na koje se odnose ovi dokumenti bio je komandant savezničkih trupa na Solunskom frontu.

[8] Prije prelaska kralja iz Marinjaka u Neji, „vladin dom" tj. crnogorska emigrantska vlada nalazila se u Bordou.

Prevod:

KOPIJA.

I S P I T I V A N J E.

Pomenutog Joka I. POPOVIĆA
Vodnika-majora crnogorske vojske.

Opšta pitanja:

Rođen u Brajićima[1] (Crna Gora), oženjen, otac troje djece, nikad nije bio osuđivan ni krivično gonjen.

RELIGIJA: pravoslavac-hrišćanin.

Glavna pitanja:

Bio sam vodnik-major u aktivnoj crnogorskoj vojsci. Napustio sam vojsku prije rata da bih otišao u Ameriku.

Četiri dana posle objave rata, ukrcao sam se na grčki brod „Themistochès" u Njujorku za Pirej (Grčka), gdje sam stigao posle dvadeset osam dana.

U Pireju sam tražio dozvolu grčkih vlasti, za sebe i šezdeset tri sunarodnika, koji su sa mnom putovali nazad u Crnu Goru. Ukrcani smo za Krf gdje smo predstavljeni ruskom konzulu koji je obećao da će se pobrinuti za nas. Posle dvanaestak dana, napustili smo Krf ratnim brodom „Moja Gambeta", koji je došao posebno po nas, i koji nas je odveo do BARA, odakle smo otišli za Cetinje.

Pošto smo stigli na Cetinje, primio nas je kralj Crne Gore, koji je izdao naphodna naređenja kako bi nas naoružali i otišli smo na front.

Ostali smo do 27. decembra 1915. izdvojeni u Lovćenskoj diviziji[2]. Tog dana je počelo crnogorsko povlačenje, koje smo nastavili sve do Podgorice.

Kralj Crne Gore, koji se povlačio sa nama, savjetovao nam je da nastavimo da se borimo ili da se predamo Austrijancima. Ostavio nam je potpunu slobodu da odlučimo kako smatramo da je ispravno.[3] Odlučio sam da sa svojim drugovima nastavim povlačenje i pratio sam kralja do Skadra, gdje nas je ostavio, rekavši nam da sačekamo savezničku flotu koja će doći po nas. Od Skadra smo otišli do San Đovani di Medue, gdje smo sreli srpsku vojsku.

Što se tiče, čini se, lošeg postupanja Srba prema nama, ne mogu tačno da tvrdim. Tačno je da Srbi nijesu bili naročito ljubazni prema nama; prinudili su nas da nastavimo

povlačenje sa njima do Drača, zato što nijesu htjeli da nam dozvole ukrcavanje u San Đovani di Medui. Na naše prigovore su odgovorili da će upotrijebiti silu ako nastavimo da insistiramo na ukrcavanju. Čak su nam rekli da možemo da se predamo Austrijancima. Povlačenje je tako nastavljeno pješke do Drača.

Od Drača, italijanski brodovi su nas odveli do Valone i od Valone do ostrva Lazaret,[3] blizu Krfa.

Na Lazaretu su počeli najgori postupci Srba; kako su oni imali vodstvo, tada je dosta crnogorskih vojnika umrlo od žeđi, jer im Srbi nisu dali vodu. Francuski remorkeri su snabdijevali Srbe i oni su nam dali četvrt litra vode po čovjeku i to za 24 sata i to je trajalo 16 dana.

Bilo nas je otprilike 1.200. Mnogo Crnogoraca se predalo srpskoj vojsci, a mi ostali smo otišli na ostrvo Karađin. Među nama se našlo mnogo Hercegovaca. Srbi su tražili da svi Crnogorci budu pod srpskom komandom; odbili smo jer je s nama loše postupano i jer nismo željeli da služimo u vojsci gdje su vojnici bili podvrgnuti kažnjavanju udarcima. Radije bih da budem kažnjen na bilo koji drugi način, samo ne udarcima. Svi moji drugovi su isto mislili.

Srbi su zatim upotrijebili silu, donesen je mitraljez i uperen u nas. Pošto smo bili u tako kritičnoj situaciji, pitali smo francuske vlasti da dođu da nam pomognu. Sjutradan je pješadijski odred lovaca došao vođen jednim kapetanom i u društvu srpskih oficira. Pitali su nas da li želimo da služimo u srpskoj vojsci; većina je odbila, i ja sam bio među njima. Izjavili smo da smo spremni da služimo u francuskim redovima, pod vodstvom francuskih oficira i pod zastavom Njegovog visočanstva kralja Crne Gore.

U slučaju da nas pošalju na front, tražili smo da budemo pripojeni bilo kojoj francuskoj vojsci kako bi bili prvi koji će doći do rodnog tla. To nam je bilo obećano.

Jedini oficir u našem bataljonu bio je potporučnik Danilo Radović[5], koga su vojnici nazivali poručnikom i vođom bataljona. Kako nismo imali drugih oficira, izabrali smo ih među našim drugovima. Tako se desilo da je običan vojnik u vodu kojim sam komandovao bio imenovan za potporučnika i da sam ja njegov podređeni. Ovaj novi oficir se zvao Vukale Martinović.[6] Ovi oficiri su bili privremeno imenovani do dolaska viših crnogorskih oficira.

U tom trenutku nam je rečeno da je general Saraj[7] dao naređenje da se pridružimo Solunskom frontu. Odbili smo, rekavši da bez viših crnogorskih oficira nećemo da idemo. Naši privremeni oficiri su nam odgovorili da je taj viši crnogorski oficir već napustio Bordo da bi nam se pridružio u Solunu. Istovremeno je stigao kraljev telegram kojim nam je poslao novac i pozdrave.

Konačno, ukrcani za Solun 14. maja 1916, stigli smo 17. i ostali tamo nekoliko dana.

Za to vrijeme smo naoružani i raspitivali smo se o dolasku crnogorskog oficira koji, naravno, nikad nije stigao.

Jedan francuski komandant, sa još nekoliko oficira je preuzeo komandovanje našim bataljonom i 25. maja smo otišli na front. 29. maja smo imali prvi susret sa bugarskim komitima.

Šesnaestog juna, primio sam naređenje od francuskog poručnika, komandanta čete, da se pridružim polovini čete (30 ljudi) na određenom mjestu gdje je neprijatelj počeo da se povlači. Otišao sam u 2 i 30 ujutru, napali sam neprijatelja koga je predstavljala jedna četa. Natjerao sam ih na bijeg, nanoseći im teške gubitke, dok sam ja imao samo jednog mrtvog. U nekom trenutku smo došli do borbe prsa u prsa i više neprijateljskih vojnika je bilo ubijeno bajonetima. Posle toga sam bio pod komandom brigade istočne vojske.

Komandant Rivea, koga je poslao general, odlikovao me je pred trupama i dao odličje uz kompletnu ceremoniju.

Istog tog 16. juna, poslati smo na odmor, zamijenila nas je srpskoa divizija. Vratili smo se u Solun. Pošto sam bio bolestan, poslat sam u bolnicu i nisam imao informacije o drugovima koji su poslati na drugi front.

Posle osam dana sam izašao iz bolnice, moji drugovi su se već bili vratili sa nove pozicije na koju su bili poslati.

Vojnici su bili razoružani zato što su odbili da se bore na novom frontu. To je zato što je bataljon, umjesto da se zove „Prvi crnogorski bataljon", bio nazvan „Bosanski korpus". Cio bataljon je zarobljen i kao takav poslat u Francusku; bili su ukrcani na brod na koji sam i sâm dospio četiri sata kasnije.

U Francuskoj, u zatvoru sam ne znajući zašto. Nesrećan sam zbog saznanja da sam tretiran kao ratni zarobljenik, uprkos svim herojskim djelima koje nosim u srcu.

Pitanje: Da li biste željeli da služite u francuskoj vojsci?

Odgovor: Rado ću služiti u bilo kojoj savezničkoj vojsci po naređenju crnogorske vlasti! Rado ću žrtvovati život pod crnogorskom zastavom.

Dodao je: „Tražiću da me ispita crnogorski oficir ili da mi se dozvoli da odem u Bordo[8] kako bih mogao da se opravdam vlastima svoje zemlje."

ISPITAN OD OFICIRA PREVODIOCA GENERALNOG GUVERNERA MARSEJA, OFICIRA ZADUŽENOG ZA ISPITIVANJE

Potpisani: SELAKOVIĆ

9

Pismo predsjednika Crnogorskog odbora za narodno ujedinjenje visokoj političkoj ličnosti Engleske povodom srpsko-crnogorskog ujedinjenja i Krfske deklaracije

Lettre du président du Conseil monténégrin pour l'unification nationale adressée à une haute personnalité politique d'Angleterre à l'occasion de l'unification serbo-monténégrine et de la déclaration de Corfou

COMITE MONTENEGRIN
pour
L'UNION NATIONALE[1]
9, rue Panquet
PARIS.

17 mai 1917.

Cher Monsieur,

La lecture de votre lettre estimable (publiée dans le "Near East"[2] 19 th Avril) m'invite vous offrir mes remerciements parce que vous êtes un ami du peuple Monténégrin. En élevant votre voix pour elle, et en demandant que son nom soit